

Prethodno priopćenje UDK 167.5: 141.81: 321.74/Bosanac

Primljeno 22. 01. 2006.

Gordana Bosanac¹, Lino Veljak², Hrvoje Jurić³, Marijan Krivak⁴

¹Aleja pomoraca 15/III, HR-10000 Zagreb

²Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, veljak@yahoo.com

³Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, hjuric@yahoo.com

⁴»Filozofska istraživanja«, Krčka 1, HR-10000 Zagreb, filozofska-istrazivanja@zg.htnet.hr

Rasprava o knjizi *Utopija i inauguralni paradoks* Gordane Bosanac

U organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i izdavačke kuće KruZak, u Zagrebu je, 24. listopada 2005., u Klubu sveučilišnih nastavnika, održana rasprava o knjizi *Utopija i inauguralni paradoks. Prilog filozofsko-političkoj raspravi Gordane Bosanac (KruZak, Zagreb 2005.)*. Ovdje donosimo uvodna izlaganja autorice, te Line Veljaka, Hrvoja Jurića i Marijana Krivaka.

Sažetak

Ova četiri teksta prilagođena su izlaganja o knjizi Gordane Bosanac Utopija i inauguralni paradoks, održana prigodom njezina predstavljanja.

Predstavljanje se, uz raspravu, odvijalo u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu 24. listopada 2005.

Ključne riječi

Gordana Bosanac, utopija, inauguracija, inauguralni paradoks

Gordana Bosanac:

U predgovoru svoje knjige *Utopija i inauguralni paradoks*, navela sam nekoliko razloga zbog kojih sam je napisala, no moguće je da time nisam posve jasno opravdala sve ono što je u knjizi rečeno, pogotovo ne sve ono što je stavljeno pod znak pitanja. Uopće, u knjizi ima više pitanja nego odgovora, a iako je obimna, nisam na pitanja odgovarala onako iscrpno kako bi ona zapravo zahtijevala. Na kraju, sad mi se čini da trebam napisati još jednu knjigu o svemu onome što je ostalo tek u naznakama, tezama, izriječima, ili naprosto zatrpano obimnošću rečenoga. Moji su recenzenti s pravom primijetili da u knjizi ima previše ponavljanja, mnogo raznih asocijativnih polja. To može zbunjivati, ali to je bilo sredstvo protiv »dijagonalnog« čitanja knjige: ponavljanja čine jednu spiralnu strukturu u kojoj se čitatelju tema nametne i dolazi mu iznova, ali uvijek na nekoj novoj razini. Ne može joj izmaknuti. Tako sam, primjerice, temu renesanse – koja je, kao povijesni kontekst, tako bitna za nastanak utopije – stalno obnavljala da bih je završila asocijacijom o Hieronymusu Boschu i nekim refleksijama Jeana Baudrillarda. Koliko je takav naum uspio, ostavljam, naravno, kritici da prosudi.

Knjiga sadrži dva velika, odvojena dijela. Prvi dio u sebi nosi jednu hermeneutičku opsjednutost na onto-lingvističkoj razini: sudbinu značenja riječi iz grčko-latinskog jezičnog korpusa, koje su preuzete (ili zaboravljene) u našem svakodnevnom govoru. »Utopija« je jedna takova riječ, koja ovom korpusu ustvari ne pripada, jer je čisti neologizam, jezični konstrukt Thomasa

Morusa, koji zbija šalu s riječima, a tek smo ga mi shvatili (pre)ozbiljno. Tu preveliku ozbiljnost *utopiji* dale su socijalistička teorija i povijest socijalizma, previđajući sadržajne besmislice svih mogućih utopija, uključujući i one nastale nakon Morusa. Štoviše, utopijsko se povezuje s revolucijom, pa na kraju više i nema govora o utopiji nego o njezinoj revolucionarnoj kritici.

No, prava kritika utopijskih sadržaja – zapravo, osvještavanje njihove granice i vrijednosti – dolazi veoma kasno. To sam pokazala na primjeru Ciorana i drugih. Moram istaknuti svoje veliko razočaranje filozofijom, jer se i kod autora poput Herberta Marcusea, Simone Weil, čak i Jürgena Habermasa, održala predrasuda o utopijama kao nečem izglednom, rješavajućem, konačnom! (Bloch je u ovome apsolutna iznimka, ali i on ponegdje pada u zamku utopičke slike.)

Na to se onda nadovezuje odnos socijalizma i utopije. Treba li Fourierovu viziju »zašecerene harmonije« smatrati socijalizmom? Morala sam se pozabaviti pitanjem: radi li se o nesporazumima, ili o jednoj nesposobnosti kritičkog odnosa spram utopije (koji, naprotiv, kod Marxa čvrsto i nedvosmisleno postoji: on je »otkrio« Morusovu *Utopiju*, ali je važnost dao tek mjestu gdje se opisuje kako »ovce jedu ljude«, a sve je ostalo, s pravom, zapostavio). Ako sam prvi dio knjige obradila na jedan više enciklopedijski način, s namjerom da što bolje razjasnim značenje riječi »utopija« i njezinu funkciju u današnjem svakodnevnom govoru, onda sam sâm prijelaz u drugi dio, kao i cijeli taj dio, posvetila naporu da se *danas* razumije pojam i značenje socijalizma, nakon što je njegov povijesni, društveni, suvremeni oblik doživio krah. O tome se, uostalom, već počelo raspravljati. Impresionirana sam pisanjem francuskih historičara i kritičara real-socijalizma – poput Fureta, Leforta, Bruneteaua i drugih – te sam djelimice obradila njihove teze o uzrocima i karakteru raspada socijalističkih sustava. Pritom sam, nasuprot njima, zauzela stanovište da se utopija ne može održati u političkom kontekstu, niti mu može biti sukladna. Protivim se nastojanju da se utopija istodobno smatra nediskurzivnim predmetom, a da se potom diskurzivno napada njezin promašeni rezultat.

U prvom se dijelu, u jednom poglavlju, pruža obrana Platona od utopizma. Drugi, pak, dio, »Augur«, uzrok je cijele knjige. Taj naziv nosi temu o *inauguralizmu*. Neki smatraju da su to trebale biti dvije knjige. Ne, nikako dvije knjige! Trebalo je pokazati utopiju u njezinoj potpunoj negaciji: *inauguralizmu*.

S jedne strane – *ime*, s druge – njegova *ne-istina*. Osim toga, danas smo stalno u prilici da minuli sustav ili branimo ili ga se odričemo. Što »socijalizmu« kao pojmu pripada? Ono što je od Lenjina ili od marksističkih klasika objavljeno? Koji kvalifikativ vrijedi? Pada mi na pamet današnja kvalifikacija – uglavnom medijska. Prema njoj, i sjevernokorejska je satrapija – komunizam, kao i Castrova Kuba, i tome slično. Smije li se to zvati socijalizmom... komunizmom?

Sjećam sam se svog posljednjeg razgovora s profesorom Predragom Vranickim. Razgovarali smo o tome što nam se dogodilo 1988.–1989. U jednom se trenutku uzbuđeno zapitao: »Pa zar ljudi stvarno misle da se komunizam negdje ostvario? Da se negdje nešto takvim može smatrati?«. Čitav drugi dio knjige posvećen je tom pitanju. Socijalizam je bio *ime*. Život imena.

»Inauguralizam« kao pojam i kao politička praksa tzv. ostvarenja ideje jedne filozofije traži još argumentacije, još objašnjenja. U ovoj sam se knjizi iscrpila na opisima, fenomenologiji, dakle pojavnosti inauguralizma kao sustava, kojemu je »augur« glavna figura. Zašto *augur*?

Dvadeseto, revolucionarno stoljeće stvorilo je tu svjetsku figuru faraonskih dimenzija, iz mitskih moći ovladavanja masama. Za nju sam stvorila taj skupni naziv, jer je izričita pojava povijesti 20. stoljeća i niti jednog drugog. Ona je nastala »ostvarivanjem« socijalizma, zauzimajući ono što Foucault zove »praznim mjestom«. Parafraziram to kao »prazno mjesto kralja«, ili *ispraznjeno* mjesto što su ga zaposjeli likovi istih svojstava. O tome ću morati još pisati; svjesna sam da treba objasniti kako auguri funkcioniraju na svim stranama svijeta u revolucionarno-socijalističkom kontekstu, na isti način. Nije riječ o pojedinačnim biografijama vođa ovog ili onog pokreta. Nakon Lenjina (tvrdim da ih je on ipak omogućio, što još treba pokazati), iznjedrio se lik augura (što na latinskom znači: vrač, s naročitim pravima i ovlastima), koji nije uvoditelj socijalizma, nego funkcija njegove imaginacije.

Socijalizam je sustav koji je stvoren odozgo – uveden, proglašen. Koji nije povijesno nastao, nego se »svjesno gradio«.

Znam, čekaju me veliki prigovori da su i drugi sustavi »nastali«, programirani i ideološki pripremani (npr. kršćanstvo). Znam da ću zbog toga morati napisati posebnu knjigu, kako bih obradila samo tu temu i te prigovore – koji ne stoje.

Svjesna sam implikacija teze da je dosadašnje »ostvarenje« jedne filozofije završilo u inauguralizmu. Je li to samo novi politički nominalizam ili nešto drugo, ostaje mi u zadatku. Nadam se, ne samo meni. Jer, čini mi se, Minervina sova još nije poletjela, pa kako bi se onda moglo započeti sustavno (znanstveno, filozofijski) promišljati: što se dogodilo sa socijalizmom?

Lino Veljak:

Gordana Bosanac je, na 459 stranica, objavila svoje dosad najznačajnije djelo kojim se, s jedne strane, vraća svojoj izvornoj struci (diplomirala je, naime, filozofiju, ali su je životni putevi odveli na druge staze, tako da se godinama bavila društvenim znanostima, posebice komunikologijom i socijalnim istraživanjima), a s druge strane, kritički sintetizira sve aspekte svoje teorijske djelatnosti (pri čemu je od posebne važnosti podatak da je od diplome do umirovljenja u središtu njezinih istraživanja – uz pitanja odgoja i obrazovanja – bilo upravo samoupravljanje).

Autorica zapravo u ovoj knjizi polaže i sebi i intelektualnoj javnosti račun o vlastitoj prošlosti, i to čini na vrhunskoj razini – kako u pogledu kakvoće mišljenja tako i u pogledu ljudskog digniteta – ona niti uljepšava prošlost (ili bar svoju ulogu u toj prošlosti), niti za njom nostalgично žali, a niti po njoj pravocrtno pljuje, ili se te prošlosti odriče posredstvom (danas toliko uvriježenoga) čina egzorcizma. Polazište njezina pristupa sadržano je u uobičajenoj ocjeni prema kojoj je propali sustav (uključujući napose njegovu lokalnu verziju koja je sebe imenovala »socijalističkim samoupravljanjem«) neizlječivo bolovao od utopizma. Stoga ona istražuje i preispituje pojmove *utopije*, *utopijskoga* i *utopizma*, što rezultira jednom impresivnom historijom utopije, te propituje odnose utopije i njezinih inauguralnih ozbiljenja, s posebnim osvrtom na iskustvo »socijalističkog samoupravljanja«. Rezultat je kritička raščlamba usuda jugoslavenske varijante onog poretka koji je simbolički propao padom Berlinskog zida. Raščlamba je to, valja naglasiti, bez premca u dosadašnjoj literaturi posvećenom fenomenu »realnog socijalizma«, bar u onom dijelu te literature posvećenom spomenutoj lokalnoj varijanti, koja čini dio našega iskustva.

Detaljan prikaz geneze pojma »utopije« svakako spada među bolje strane knjige Gordane Bosanac. Njezina promišljanja utopije, ipak, nisu lišena stanovitih upitnosti. Tu nije riječ tek o detaljima kao što je, primjerice, uvrštavanje Frane Petrića među mislioce utopije (u Petrićevu *Sretnom gradu* nema iskoraka iz danosti, već je na djelu težnja da se opstojeći red stvari umno uredi), već i o problematičnosti zaključka prema kojemu iz neprevedivosti riječi *utopija* (što je sasvim korektna postavka) slijedi paradoksalnost bića utopije, koje nikada ne može postati ono što jest. Nadalje, premda višekratno citira Blocha, autorica ne izvodi odgovarajuće konzekvencije njegova pojma »još-ne-bitka«, već problem »ontologije utopijskoga« promišlja na – za tu svrhu posve neprimjerenoj – razini jedne (u osnovi elejske) metafizike, koja onemogućuje primjereno suočavanje sa samim predmetom o kojemu je ovdje riječ, svodeći problem utopije na tzv. problem njezina ozbiljenja.

A u utopiji uopće nije riječ o njezinu ozbiljenju ili ostvarenju, nego o nečemu sasvim drugom! Teškoće u koje autorica stoga strukturalno upada, ona (tek djelomice) rješava pomoćnim sredstvima, kakva je npr. veoma umjesna kritika Sloterdijkova (koliko ciničkog toliko i promašenog) psihoanalizirajućeg filozofiranja o potrebi smještanja utopijskoga. Sloterdijk, s pravom zapaža Gordana Bosanac, doprinosi svojom proizvodnjom zbrke samo dopunskom uvećavanju ludosti našega doba.

Autorica je posve u pravu kada primjećuje da je poteškoća s utopijskim nacrtima idealnog društva – kakve su oblikovali utopistički autori poput Campanelle i drugih – u tomu što konstruiraju poželjan svijet uglavnom iz sebične perspektive, bez uvida u sve dimenzije funkcioniranja zajednice i bez razumijevanja i uvažavanja drugih (stoga, npr., patrijarhalni muškarci, koji su dominirali među piscima utopija, namjenjuju ženama najnedostojnije uloge služenja). U tomu je sadržana pretenzija partikularnosti da obuhvati totalitet – odatle do totalitarizma samo je jedan korak! No, nije samo stvar u uzdizanju posebnoga na rang cjeline (a to je mnogo manji problem u utopijama, usporedi li se s nametanjem partikularnoga univerzalnom u tzv. realnom svijetu), već je problem i u dogmatskom uvjerenju mnogih pisaca nacrtu boljeg ili idealnog svijeta da posjeduju apsolutnu istinu i da su stoga ovlašteni nametati svima drugima dotično, dakako, neupitnu inačicu istine. Razdvajanje utopije od slobode, kakvo se među utopijskim (i još više utopističkim) piscima često sreće, ne može biti argument koji bi išta govorio o biti utopijskoga, a još manje bi utemeljivao nekakvu organsku povezanost utopije s onim što autorica definira kao »inauguralni paradoks«.

Upravo zbog toga ostaje otvoreno pitanje: u kojoj mjeri *inauguralni paradoks*, nedvojbeno središnji pojam cijele knjige, predstavlja konzekvenciju utopije? U kojoj pak mjeri on ima veze tek s nekim tipovima utopije i napose s »utopizmom« (razlikovanje *utopije* i *utopizma* provedeno je inače na konzekventan i promišljen način). Koliko god izostao jednoznačan odgovor na to pitanje, autorica daje veoma važne poticaje njegovu razjašnjavanju i otvara puteve na kojima se može dospjeti do zadovoljavajućih odgovora. Sam inauguralni paradoks označava »prisilu na sreću«, »tjeranje batinom u raj« (Gajo Petrović) – obilježen je paradoksalnim imperativom *Budi slobodan!* (paradoksalnost tog imperativa – o čemu sam pisao u novije vrijeme – postaje evidentnom kada se on formulira u naredbu *Naređujem ti da budeš slobodan/na!*). Inauguracija (uspostavljanje »znanstvenog socijalizma« ili kako se već neki »projekt boljeg svijeta« imenovao i kako sebe ideologijski, propagandistički i drukčije razumijevao – odozgo) u argumentaciji Gordane Bosanac usko je vezana uz lik *augura*, kao osobe inauguirane u čistu moć

ili, u prijevodu na razumljiviji jezik, karizmatičnog vođe poput Lenjina i njemu sličnih. Augur 20. stoljeća nije više tek antički posrednik između božanskoga i ovozemaljskog, onaj tko neprikosnoveno odlučuje o životu i smrti, nego je on postao garant svih paučinastih iluzija, čuvar i zaštitnik povijesnog djela koje je inaugurirano (novi poredak), a ujedno i onaj tko na višoj razini razumije stanje gomile, posreduje između nje i njezinih potreba, prelazeći sve granice. Izvanrednoj deskripciji karizmatičnog vođe – komunističkog samodršca 20. stoljeća – nedostaju ipak dvije stvari: *prvo*, on nije nikakav posrednik utopije i utopijske mašte, nego provoditelj navodne historijske nužnosti, i to na znanstven način; on je, najpreciznije rečeno, vodeći tehničar povijesti, koja je i sama shvaćena kao proširena prirodna determinacija. To što su učinci inauguracije privid (koji će se naposljetku razotkriti u svojoj iluzornosti), kojima augur (točnije, augurov aparat, industrija namijenjena proizvodnji poželjne svijesti) pridaje lik racionalnosti, ne znači da je tu bilo kakva utopija na djelu; »marksističko-lenjinistička« ideologija se, uostalom, ne legitimira utopijom nego znanošću i znanstvenošću. Na djelu je tek ozbiljenje nužnosti, iza kojega se skriva opstanak i jačanje uspostavljenog (inauguriranog) mehanizma proširene reprodukcije moći (što će, konačno, tom poretku i doći glave, jer je proizvodnja samosvrhovite moći po svom karakteru autodestruktivna!). *Drugo*, da li je lik karizmatičnog vođe doista istovjetan sa zbiljskim nositeljem apsolutne moći ili bi bilo uputnije nijansirati razine zbiljske distribucije moći?

Riječ je, ukratko, o tomu da kolikogod autorica bila u pravu kada ustanovljava da su »socijalizam« i »komunizam« nazivi za nikad postojeću stvarnost i nikad izborenu zbilju, tim je više u pravu kada, nasuprot svojoj odredbi augura kao posrednika utopije, upućuje na to da je inauguralna preobrazba stvarnosti uzrok distopijskim fenomenima koji su se pojavili u životu socijal-komunističkih inauguriranih sustava i tako obezvrijedili humanističku i diskurzivnu osnovu na kojoj je stvoren socijalistički i komunistički pokret. U tom se smislu socijalističko-komunistička inauguracija iskazuje i kao *krađa budućnosti*. To je možda i najsnažnija autoričina teza.

Pitanja što ih Gordana Bosanac postavlja u retoričkoj formi (»Zašto pri ovom stanju svjetskog bogatstva ne treba nego samo 'utopijski' misliti da bi svaki čovjek planeta mogao dostojno živjeti i ne bi li se sva bića možda mogla poštediti zlorabe i iskorištavanja do istrebljenja? Zašto je 'utopijski', a ne *normalno i legitimno* zahtijevati puni život za sva bića u slobodi njihove osobnosti? Zašto se nasilje, smrt i poništavanje bića uzimaju u obzir normalnije nego život, sreća i blagostanje?«, str. 397) – zahtijevaju i primjeren odgovor: *Zato što je utopija zahtjev za normalnošću onoga što nije* (ili još nije) – sa stajališta dominantnog poimanja i prakticiranja slobode, a da o načinu proizvodnje i reprodukcije života i ne govorimo – *niti legitimno niti normalno*. I na to (ne, dakako, samo na to), češće implicitno negoli dorečeno, upućuje ova knjiga Gordane Bosanac, svakako jedna od najzanimljivijih, najpoticajnijih i najizazovnijih knjiga koje su se recentno pojavile u našoj sredini.

Hrvoje Jurić:

U svome bih se osvrtu na knjigu *Utopija i inauguralni paradoks* Gordane Bosanac koncentrirao na nekoliko stvari vezanih uz knjigu, koje smatram posebno vrijednima osvjetljavanja i rasprave. To, pak, ne znači da popis tema na koje bi se valjalo osvrnuti ne bi mogao biti i duži od ovoga kojeg ovdje

nudim, ali one će biti dostatno razmotrene zahvaljujući izlaganjima drugih kolega i same autorice.

No, prije negoli iznesem nekoliko *diskutabilnih* teza ili pitanja, uvodno bih dao nekoliko općih ocjena ove knjige, odnosno pohvalio autoričin poduhvat.

Kao prvo, već i prije nego što sam pročitao knjigu, a na temelju informacija koje su različitim putevima došle do mene, imao sam jednu *pozitivnu pred-rasudu* o njoj. Naime, imponiralo mi je što ta knjiga – kako i sama autorica ističe – nije zbirka prethodno i na različitim mjestima objavljenih ili izgovorenih članaka, niti je uknjižena magistarska ili doktorska radnja, nego je izvorno, pomno promišljeno, pomno pripremljeno i izrađeno djelo.

Osim toga, koliko god da je knjiga vrijedna u historiografskom pogledu, ona nije kolekcija činjenica iz historije utopizma, marksizma ili socijalizma, nego djelo koje postavlja, razrađuje i obilno potkrepljuje temeljnu originalnu tezu, i to prvenstveno filozofijski. U tom smislu, ponavljam, koliko god bi moglo biti od koristi onima koji će se u budućnosti baviti političkom poviješću, pogotovo na ovim prostorima, ovo je djelo, u prvom redu, izuzetan doprinos *povijesti ideja*, u kojoj utopija/utopizam, marksizam i socijalizam nipošto ne igraju sporednu ulogu.

Kao drugo, u dobu koje se, ne bez razloga, naziva »post-utopijskim dobom« ili »dobom apatije« – kao što to čini Russell Jacoby u svojoj knjizi *Kraj utopije* (Beogradski krug, Beograd 2001.) – ovakva jedna knjiga, kao i druge knjige koje utopiju i »njezinu djecu« uzimaju ozbiljno, posebno je dragocjena.

Na sreću, knjiga Gordane Bosanac, u tom smislu, neće biti usamljena kod nas. Naime, izlaskom *Utopije i inauguralnog paradoksa* koincidirao je s nedavnim izlaskom nekoliko knjiga relevantnih za teme kojima se i ova knjiga bavi. Spomenut ću samo dvije od njih, koliko god da se one i po opsegu i po ambiciji razlikuju od knjige Gordane Bosanac. To su *Utopijske vizije* Edwarda Rothsteina, Herberta Muschampa i Martina E. Martyja, s uvodnim esejom Rade Kalanja (Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004.), te drugo, prošireno izdanje *Snage utopije* Dražena Šimleše (*Što čitaš?*, Zagreb 2005.). Te knjige svjedoče o novom buđenju interesa za utopijske teme kod nas; interesa koji, dakako, nije samo domaća pojava, nego nastavak (prije negoli »odbljesak«) revitalizacije utopijskoga mišljenja i promišljanja utopije, utopijskoga i utopizma u svijetu.

No, projekt Gordane Bosanac i u tom širem kontekstu ima svoje specifičnosti i posebne zasluge. Ova je knjiga, naime, i svojevrsna »studija slučaja«, budući da temu utopije, na temelju vlastite i originalne teze, razmatra s osobitim osvrtom na ovdašnju povijest socijalizma i inauguralizma.

I ne kao zadnje, pohvalio bih autoričin pristup, pa i stil. S obzirom na pristup, radi se prvenstveno o tome da se ona poduhvaća teme o kojoj se mnogo govori, ali se pritom uglavnom ili koristi stereotipne obrasce ili se naprosto govorka, bez jasne teze i pogotovo bez koncentrirane analize i razrade. Gordana Bosanac, naprotiv, izabire onakav pristup u kojemu nema niti sentimentalne apologije »bolje prošlosti«, niti hinjene kritike utopizma, marksizma, socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja. Kako je jedan filozof rekao za Lenjina, ovdje je u pitanju »strast hladena rasuđivanjem«, a smatram da je to pristup koji (ne samo u temi utopije nego i općenito u filozofiji) treba uvijek pohvaliti.

Osim toga, u ovoj knjizi pronalazim blohovsku inspiraciju i blohovski ton, blohovsku »figuru misli«, kako se to popularno kaže. »Blohovsku« u onom

smislu u kojem nije važno samo *što* se kaže, nego *kako* se to kazuje, jer i to *Kako* može uvelike utjecati na ono *Što*. Radi se, drugim riječima, o nalaženju i pronalazaženju primjerenoga izričaja, kroz koji onda i sama stvar dolazi do izražaja u pravome smislu.

Sada bih, kako sam najavio, izdvojio dvije stvari koje smatram vrijednima rasprave, intonirajući ih kao pitanja autorici i onima koji su knjigu pročitali i proučili. Pritom ističem da je ova knjiga, u samozadanim okvirima, doista ispunila svoju svrhu. Svjestan sam, dakle, da u nju nisu mogla biti uključena *sva* pitanja koja se kao asocijacije i »rukavci rasprave« iz nje protežu. No, ipak u nastavku navodim ono za što mi se čini da u čitavoj raspravi nedostaje, iako je implicitno, u naznakama prisutno.

Kao prvo, to je pitanje *anti-inauguralističkih tendencija* u povijesti socijalizma kao inauguralizma. Kako u sovjetskom tako i u brojnim drugim slučajevima, revolucionarne promjene bile su uvijek nošene određenim spontaniteta, temeljnim (danas bi se reklo *grassroot*) revolucionarnim impulsom pojedinaca i masa, koji je, gotovo u pravilu, kasnije bio iznevjeravan. To je moment od kojeg – bez obzira na vrstu i intenzitet kritike – ne bismo smjeli apstrahirati.

Drugim riječima, da bi se stekla potpuna slika o povijesti fenomena kojeg autorica naziva inauguralizmom, bilo bi potrebno ukazati i na *kontra-tendencije*. Jer: čitava povijest inauguralizma obilježena je i otporima inauguralizmu, i to ne u smislu reakcionarnih kontra-revolucija, nego upravo u smislu »crvenih« pobuna protiv »crvenih« režima. Kao primjer može poslužiti Kronštatski ustanak iz 1921., u kojemu je već bila sazrela svijest o dubokoj devijaciji boljševičkog režima, a možda čak i svijest o onome što se ovdje imenuje »paradoksom inauguracije«: da se drukčiji i bolji svijet ne može naprosto *proglasiti* ili *vesti*. Kritike mladog sovjetskog režima iz pera dviju »revolucionarnih heroina«, Rose Luxemburg i Emme Goldman, također se mogu nazvati anti-inauguralističkima.

U tom smislu, po mom se mišljenju u knjizi premalo govori i o anarhizmu. Jer: razlike i sukobe između *boljševičko-partijskog komunizma* i *anarhizma* (od sudbine anarhizma i anarhista u Sovjetskom Savezu i njegovim satelitima, preko Španjolskog građanskog rata, pa sve do današnjih »sukoba na ljevici«) smatram dobrim primjerom, barem u smislu provokacije, za promišljanje utopijskih, lijevih, socijalističkih ili komunističkih devijacija, ako ih se promatra kao djelatnu povijest paradoksa inauguracije.

Premda je u knjizi razmatrano pitanje neuspjeha socijalizma, odnosno razlogâ tog neuspjeha (štoviše, to je i motiv autoričina postavljanja, eksplikacije i razrade *inauguralnog paradoksa*), smatram da je, osim pitanja *zašto socijalizam nije uspio*, važno postaviti i pitanje: *kako bi socijalizam mogao uspjeti*, odnosno da li bi i kako bi *danas* mogao uspjeti? Što danas trebamo i možemo naučiti iz »paradoksa inauguracije«, eda bismo spasili i/ili poticali ono utopijsko?

To su pitanja koja ovdje samo nabacujem, ali odmah sugeriram i put kojim bi, smatram, trebalo ići, odnosno ukazujem na drugu stvar koja u knjizi nedostaje. To je – osvrta na *utopijske tendencije danas*.

Naime, ono što se u ovoj knjizi kritizira pod imenom »inauguralizma« u post-realsocijalističkom i »post-utopijskom« dobu više ne predstavlja opasnost. S druge strane, utopija i utopijsko – u najširem smislu, kao i u preciznijim diferencijacijama – ipak su preživjeli. Mislim prvenstveno na sve ono što nastaje u matici ili na rubovima tzv. alter-globalističkog pokreta, ali

i na neo-marxističke i neo-anarhističke teoretičare i teoretičarke, kao i na inicijative poput *Društva za utopijske studije* (Society for Utopian Studies) ili *Projekta realnih utopija* (Real Utopias Project). Naravno, spektar recentnih »utopijskih tendencija« mnogo je širi od ovdje navedenoga.

Upravo zbog toga smatram kako je rasprava mogla i trebala biti proširena u tom pravcu, jer bi na taj način i sama teza knjige postala jasnijom; naime, ako bi se pokazalo da utopija, socijalizam, komunizam – a (zašto ne?) i revolucija – i danas još uvijek imaju šanse, odnosno ako bi se pokazalo da »inauguralistička zamka« nije imanentna utopijskom mišljenju i praksi koja je utopijski inspirirana.

Nakon čitanja knjige Gordane Bosanac ostaje, pak, jedan »gorki talog iskustva«, pa nije jasno postoji li po autorici još uvijek mogućnost optimističnih, upravo utopijskih projekcija, te ako postoji, gdje bi valjalo tražiti poticaje za to.

Takav dojam potencira »Epilog« *Utopije i inauguralnog paradoksa*, u kojemu autorica – iako i ovdje laži inauguralizma i katastrofalnim posljedicama što ih je on ostavio za sobom suprotstavlja »vedrinu utopije« – prije pruža još jedan retrospektivni pogled na prošlost i ruševine inauguralizma negoli prospektivni pogled u budućnost i mogućnost revitalizacije utopijske ideje. Moj prigovor ovdje, pak, ne cilja na autoričin zaključak da inauguralna društva nisu ostavila značajnije tragove u socijabilnom prostoru, u vrijednosnim strukturama, za što je najveći dokaz rat na području bivše Jugoslavije. S tim se zaključkom u načelu slažem, iako bi on zahtijevao suptilniju razradu, ali smatram kako se promišljanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti utopije ne bi smjelo zaustaviti na njezinu isključivom vezivanju uz inauguralizam, a pogotovo ne na krvavim događajima kojima je bio praćen slom inauguralizma na našim prostorima, koliko god oni bili neizostavni u promišljanju našeg »ovdje i sada«. Eksplicitnije i ekstenzivnije suprotstavljanje »utopijske potrage za zajednicom« inauguralističkom suzbijanju »napora da se pronađe mogućí oblik utopije« bilo bi pravi lijek protiv ove epiloške gorčine.

No, jasno je da *jedna* knjiga nije mogla zadovoljiti *sve* čitateljske i misliteljske apetite, pa nedovršenost i otvorenost ovog djela valja shvatiti kao neizbježnost, a ne kao autorsku pogrešku. Štoviše, kroz prizmu koju je Gordana Bosanac izbrusila na više od četiri stotine stranica svoje knjige bit će lakše gledati i unatrag i unaprijed negoli je to bilo do sada. Vrlina svih velikih djela je u tome da su podatno tlo za daljnja promišljanja i nadopisivanja, a *Utopija i inauguralni paradoks* time se svakako odlikuje.

Marijan Krivak:

Knjiga Gordane Bosanac *Utopija i inauguralni paradoks* rijetkost je među filozofijskim knjigama na ovdašnjoj teorijskoj sceni. Naime, ista je sasvim samostalno ispisana. Ta se činjenica suprotstavlja uobičajenoj »teorijskoj praksi« da se saberu i poslože ranije objavljeni članci. S druge strane, jednak je napor autorica uložila i da se na filozofijski način tematiziraju kolokvijalno često uporabljivi termini *utopije*, *utopijskog*, *utopičkog*... Na taj je način vratila dignitet ne samo dotičnim terminima nego i filozofiji samoj. U doba abdikacije duha i kraha mišljenja samog – ovo nije zanemarivo. Sam filozofijski diskurs, odnosno *govor filozofije*, postaje dragocjenom činjenicom u sveprevladavajućoj dominaciji puko teorijskog »konstruiranja« i nametljivog medijskog »blebetanja«.

Pojam, pak, *inauguralnog paradoksa* autoričin je izvorni prilog mišljenju. Mišljenju koje je istodobno filozofijsko-utopijsko, no i vezano uz opstojeći aktualitet. Sam pojam *inauguralnog paradoksa* podrazumijeva *uvođenje nečega* što stvarno ne postoji: iz jedne razine stvarnog prenositi u drugu znači – *inaugurirati*: posvećivati, tj. neku stvar ili zbilju uzvisiti na viši rang postojanja, za nju proizvesti novu stvarnost. Takav je slučaj bio s jugoslavenskim, ali i sa svim drugim realno postojećim socijalizmima, poglavito na području tzv. »Istočnoeuropskog bloka«.

Ipak, zbiljski, jugoslavenski socijalizam bio je mnogo utopijsko podatniji, te autorica u njemu fundira temelj svoje analize.

Autoričino bogato osobno iskustvo, iz perioda kada je bila voditeljica istraživačkog projekta o problematici samoupravljanja u društvenim službama, ovjerovljuje njezinu kompetenciju na području osebnog jugoslavenskog samoupravnog opita. Napor knjige usmjeren je na kritiku ideološko-političkog iluzionizma, tj. vladavine iluzija kojima više nije potrebna nikakva stvarnost. Sâmo djelo, dakle, prikaz je »inauguralizma kao socijalističke sudbine«. No, da bi se filozofijsko-teorijski napor nosiva pojma mogao primjereno podnijeti, započinje se prvim dijelom koji tematizira utopiju. Utopija je »prirodna riječ« za snoviti, nerealni sustav zbilje, univerzalnog značenja. Utopijsko, zapravo ne pripada poretku tzv. objektivnog ili znanstvenog diskursa. Ali je stoga stvarnije u tzv. »govoru kao takvome«. Tek će Ernst Bloch svojim osebnim »mišljenjem nade« izdići *utopijsko* na rang životno-filozofijskog. Dakle, autorica u prvome dijelu studije govori o razvoju »utopijskog diskursa«, koji to zapravo i nije. Naime, diskurs. U ovome je sadržan i prvi paradoks, odnosno paradoks prvog dijela knjige. Ako je utopijsko tek ime za nešto nepostojeće, koje bi, istinabog, na neki način, trebalo biti – onda je već, u hegelovskom smislu, i »zbiljsko«. Govor sâm sasvim je zbiljska kategorija, pa i u filozofijskom smislu. Cijela prošlostoljetna filozofija jezika svjedoči upravo o tome.

Autorica razdvaja pojam utopijskog od pojma »ideologije«. Ideologija je (ne)skriveno »instrumentalna upotreba ideja«. Dok *utopija* nastaje iz nezrelosti bića za stvarnost, *ideologija* ima potrebu za njezinom manipulacijom. Utopija je poslužila fantaziji opće pravde kao revolucionarnog principa, ali su svi pokušaji realizacije istoga završili u službi ideologijske inauguracije. Ono *utopijsko* sâmo nadilazi idealno, nadvladava nihilizam i prekoračuje tradicionalne granice. U njemu se nedvosmisleno otkriva *moguće*; za razliku od *utopizma*, *utopičkog* i *utopističkog* kao pukih, kolokvijalnih tlapnji neostvarivog. Utopija se, zatim, povezuje sa slobodom. Već spomenuta »filozofija nade« (koju kasnije razvija i Andre Malraux u eponimnom romanu s tematikom iz španjolskog građanskog rata) određuje utopijsko kao *dimenziju* (budućnosti) – *experimentum mundi* još-ne-bitka (*Noch-nicht-Sein*).

Autorica, nadalje, donosi klasifikaciju utopijâ i njezino iščezavanje. Ovo je, pak, povezano s raznim literarnim utopijama, kao i pojavom *science-fictiona*. Isti diskurs pridonosi rastakanju utopijske strukture nade i prelasku u anti-utopijsko, distopijsko i negativnu utopiju. Kao primjer, spomenimo ovdje samo Zamjatinov roman *Mi* i najčuveniju Orwellovu negativnu utopiju *1984*.

Negativni učinci tehničkih i socijalnih izuma razaraju samu strukturu utopije kao *ethosa zajednice* koja sebe ostvaruje kao *topos sreće*. Upravo oko ovoga kreće se i literarna distopija kao konstrukt fantazmi ovakvog, zapravo neprivačnog svijeta. Jer, sve povijesne Utopije, od eponimnog Morusova djela, preko Campanelline *Civitas Solis*, pa do Petrićevih i Baconovih ustva-

ri ne-utopijskih projekta, pokazuju jedno – da je život u utopiji dosadan, posve isplaniran i mehanički konstruiran!

Mnogi mislitelji dekonstruiraju ovakvu utopiju; prije svega je ovdje značajan pothvat Emila Ciorana. Osim što je »povijesna utopija« gola konstrukcija (receptura) života i življenog, a *nitko nije konstruktor tuđeg životnog svijeta*: utopija »po sebi« tiranija je u samom pojmu. Opasna je s demokratskog stanovišta; naime, ona treba vanjsku silu koja pokreće njen život. Sâmo pitanje, pak, Subjekta Utopije često se pretvaralo u njezinu načelnu neostvarivost.

Međutim, na ovome mjestu *uvodimo termin »utopije povijesnog«, koji se pokazuje filozofijski i politički podatnijim od pukih povijesnih utopija kao konstruktata*. Isti otvara »horizont nade« u pukotinama globalne, korpo-kapitalističke stvarnosti u kojoj obitavamo. Stoga se re-politizacija u nekim suvremenim teorijama pokazuje pozitivno-utopijskim momentom promjene tog i takovog svijeta.

Autorica, nadalje, eksplicitno isključuje teoriju o Platonu kao utopistu, proizišlu iz Poppera, te ukazuje na razlike utopijskog i filozofijskog diskursa. Platon je *filozof*, a ne utopist! Iako utopija Dobra i Platonove Pravednosti imaju tako magičnu moć u svakodnevnom govoru, moramo ih razlučiti od ideološke zlorabe u vidu stvarnosti u kojoj »ovce jedu ljude«.

Knjiga na ovome mjestu ulazi u svoj drugi dio koji tematizira *inauguralni paradoks*. Najprije se poduzima terminološko-etimološka analiza. Preko pojma »augura« razvija se pripovijest o razvoju »tiranije pričina«. Mitski vrač, proricateľ – tj. onaj koji stoji u osnovi ovog pojma – pokazat će se pretkom suvremenih inauguratora, prije svega onih socijal-komunističke provenijencije. Uz nadu se najčešće pojavljuje razočaranje kao povijesna činjenica. Naime, temeljna *antinomija utopije* jest »aporija njezina ozbiljenja«. Centralni spor i prijepor u Blochovu djelu ostaje *neizrečen* u pitanju: *na koji je konkretan način aporija ostvarenja pogodila revolucionarnu zbilju 20. stoljeća?* Svi povijesno-revolucionarni projekti, posebice oni 20. stoljeća, spotaknuli su se o njega. Sam Marx, iako nije nevin u pogledu teorije, za to praktički nije odgovoran. »Rušenje onih odnosa u kojima je čovjek poniženo, ugnjeteno, napušteno i prezreno biće«, tek je utopijski poklič, no toliko je *ljudski, isuviše ljudski* da bi ga se odrekli zbog dosadašanje povijesne ne-realizacije njegovih potencijala! U svojem negiranju utopije i utopijskog kao takovog, Marx zasigurno izrijekom nije i dionikom Blochova diskursa i projekta. Marx se zalaže za revolucionarnost kao snagu izmjene svijeta, za spoznaju unutarnje biti društvenih zakona, uzroka i složenosti proizvodnih uvjeta i međuveza koje osiguravaju »protok društvenog odnosa proizvodnje«. On degradira utopije na razinu beživotne himere i prepušta ih polju ideologije. Marx neupitno vjeruje u »znanstveni socijalizam«! No, primjericе, jedan naš filozof prakse, Milan Kangrga, podsvjesno sasvim sigurno na tragu Blocha, obrće tijek u promišljanju, eksplicitno Engelsa, i kazuje: »Socijalizam se razvija od znanosti do utopije!«. Nije li ovdje sadržana svojevrsna *ekstaza mogućeg?*

Sva razočaranja utopijom nakon tzv. »demokratskog prevrata« u zemljama bivšeg Istočnog bloka, a napose u Jugoslaviji – vezana su uz ključni nesporazum. Naime, opstojeće društvo kao vlastiti projekt u tim zemljama nije bilo utopija, nego inauguracija! Ovdje se sabire i sublimira cijeli problem knjige Gordane Bosanac. Autorica se, nakon golemog životnog i istraživačkog iskustva pita o proživljenom: da li socijalističko-komunistička utopija nužno

završava u inauguraciji i vlastitom inauguracijskom *paradoksu ostvarenja* ili je socijal-komunizam sam po sebi *projekt, a ne utopija*, koji nužno, u svojim procesima samouspostavljanja, završava kao inauguracija? »Utopija« i »projekt« tako zajedno završavaju u istom paradoksu: *inauguralnom paradoksu*.

Sam pojam inauguracije ima dva temeljna značenja: 1) posvećenost i 2) uvećanje čina. Svetost je sadržana u svečanosti čina ceremonije, a inauguracija jest čin uvođenja u novu *stvarnost*. *Augur* je, pak, osoba inaugurirana u čistu *moć* – osoba posrednika između bogova i ljudi, neba i zemlje. Auguri socijalističkih režima imaju gotovo mitsku snagu, veću od karizmatičkih osoba: ne samo da kontaktiraju s bogovima, nego i posreduju potrebe. Inauguracije se tako, prema autorici, pokazuju kao uprizorenja moći.

I doista, u svim realnim socijalizmima, pa i onom »samoupravnom«, jugoslavenskom, doista je tomu bilo tako. Ali, ipak, ovo imenovanje prije postojanja ne diskreditira ono *utopijsko*. Utopijsko nipošto ne treba biti tek diskvalifikativ. Nažalost, to je slučaj u novokomponiranim demokracijama koje u svojoj nemuštosti pokazuju zaostalost mnogo većeg stupnja od navodno prevladanog »utopijskog socijalizma«. Nacionalne inauguracije tek su loša karikatura onih prethodećih.

Međutim, znanstveni diskurs ne smije dopustiti olaka diskvalificiranja bez argumentacije, nego treba sačuvati potencijal *utopijskog*. Utopijsko, u Blochovu smislu, doista se ne mora napuštati. Jer, što će nam onda preostati? Vratimo li se na njegovo razlikovanje između *utopijskog* i *utopističkog*:

»'Utopijsko' je samo njeno (utopije, op. a.) protezanje u proces, energetski naboj vremenskog osjećanja nadolazećeg, njeno protjecanje kroz subjektivnost mišljenja i djelovanja, njeno kretanje.«

Topos utopije iz povijesti se premješta u govor, jezik, komunikacijsku *zbilju*.

Tako se problem imenovanja postavlja kao temeljni problem, naime, odstupanje imena od stvarnosti. *Inauguralni paradoks* znači imenovanje stvarnosti koja ne postoji, efekt *uvođenja* stvarnosti kojoj iluzije nisu potrebne da bi se stvorila iluzije kojima *stvarnost* nije potrebna!

Ali, »socijalistička stvarnost« nije bila i biografska razina stvarnosti! Intima svakog ponaosob nešto je posve drugo. Tomu je svjedočio, istina u krajnjim rezultatima neuspjeli, ali ipak pozitivni opit jugoslavenskog samoupravnog socijalizma. Najveća je pogreška istoga bila da se utopija pretopila u ideologiju kao *condicio sine qua non* inauguralnog života. »Izgradnja stvarnosti« se u njemu doživljavala kao »izgradnja svijesti«. Inauguracija »socijalističke i komunističke svijesti« prethodi inauguraciji stvarnosti. Stoga autorica kudi Lenjina i lenjinističku metodologiju revolucije. Za nju je Lenjinova Dijalektika tek ukras ideološkog diskursa, a »partijnost« tek sukus permanentne *proizvodnje svijesti*!

Na ovome bih mjestu ipak uputio kritiku autoričinu de-politiziranom stavu. Naime, kod Bosanac, pojam »političkog« ima gotovo isključivo negativne konotacije! Da ne spominjem koliko je ovo ignorantski postavljeno prema suvremenim teorijama re-politizacije jednog Rancičrea, Badioua, Leforta, Agambena i, ne na koncu, Žižeka... U njegovoj eponimnoj knjizi *Ponavljanje Lenjina*, to *ponavljanje* znači oživljavanje lenjinističku gestu ponovnog pronalaženja, ponovnog otkrivanja revolucionarnog projekta u uvjetima globalnog kapitalizma. To znači: oživljavanje one situacije kada samo takva odluka stvarno donosi promjenu. Kada se lažni svijet okreće naglavce... kada se otvara zbiljski životni svijet. Ideja sadržana u označitelju *Lenjin*, prema Žižeku, nije u pukom povratku Lenjinu, već u njegovu ponavljanju,

tj. oživljavanju u Kierkegaardovu smislu... u mogućnosti oporavka, pronalazjenja onoga istog impulsa u današnjoj konstelaciji. Tu nema mjesta nostalgiji i pukoj pragmatiki trenutka. Lenjin će biti živ ako mu udahnemo život želje za utopijom u ova, anti-utopijska vremena. Žižekova vizija Lenjina (kao i Derridaova »sablasi Marxa«) ima subverzivnu oštricu, toliko bolno nedostajuću u pluralitetu impotentnih teorijskih diskursa suvremenosti oblikovanih digitalnom de-evolucijom. Otpor toj de-evoluciji Žižek pronalazi u jednom označitelju. »Označitelj Lenjin« formalizira sav sadržaj otpora prema vladajućoj paradigmi globalne konstelacije, »transformirajući nizove zajedničkih pojmova u istinski subverzivnu teorijsku formaciju«.

U posljednjoj cjelini autorica se obraća pojmu inauguralizma kao epohe i sudbine. Između ostalog, tematizira i pojavu autentične kritike inauguralizma – *Praxis* filozofiju. Filozofija *Praxisa* iskazuje se kao nedopustiva politička konkurencija vladajućoj ideologiji partijskog aparata. Kroz prokazivanje *odsutne* stvarnosti socijalizma, javni sukob filozofije i politike zbiva se kao *dogadaj*. Jedan od autora *Praxisa*, Gajo Petrović, između ostalog, govori i o tome da se »socijalizam ne smije nametati nikome«. Ovo je sasvim otvorena i eksplicitna kritika inauguralizma! Prema autorici, *Praxis* ipak ne uspijeva, usprkos emancipaciji od inauguralnog socijalizma, jer zakazuje na području ekonomije. Zanimljivo, ovdje se Bosanac s razumijevanjem odnosi i prema stavovima inače omraženog Vladimira Bakarića, koji svojom teorijom o »produktivnosti rada« ispunja prostor što ga u svojoj kritici nije zaposjeo *Praxis*!

Nadalje, analiza se knjige nastavlja tematiziranjem projekta »socijalističkog samoupravljanja«. U vezi s time, autorica sublimira stavove u zaključku: »Subjekt društvene proizvodnje i reprodukcije inauguriran je bez sadržaja, a sadržaj bez subjekta.« Isti je već bio formuliran u prvoj autoričinoj knjizi o odgoju i obrazovanju iz 1975.

Slijedeći pododjeljci bave se odnosom utopije prema mitu, odnosno *cyber spaceu* u naznaci. Sve prije Morusa pripada *mitskom, a ne utopijskom diskursu*. *Utopija* je nužno *ljudsko djelo*. I dok su mit i priča *putovanja*, utopija je *smiraj*. Mit je prikaz puta kao sudbine, dok utopija naprosto *jest* u nepostojanju. Utopija je izričita priča o nepostojećem. Mit otvara mjesto utopiji, ali se značenjski od nje odvaja; *science fiction* se odražava kao jedina suvremena utopija. S druge strane, pak, utopija stoji na granici između konvencionalne i virtualne stvarnosti.

U završnom odjeljku o kraju inauguralizma, kao i u samom *Epilogu* knjige, autorica ponovno implicitno isključuje bilo kakvu mogućnost pozitivnog poimanja »političkog«. Mladenački Marxov iskaz o »revoluciji kao stvarnosti na nivou principa«, za autoricu je temeljna metodološka pogreška i uzrok cjelokupnog kraha projekta socijal-komunizma.

U konačnici, inauguralizam je društveni proces degeneracije ideje zajednice, degeneracije socijabilnosti upravo pomoću povjerenja u *apstrakciju* zajedništva. Socijal-komunizam se potvrdio kao *laž* i stoga nije ostavio opipljivih socijabilnih tragova. Ipak, inauguralni socijalizam je *postojao* – ovo je inauguralni paradoks u svojoj suštini!

Inauguralizam je, što je i konačni zaključak knjige, *politička distopija, degeneracija utopijskih korijena mišljenja*. I dok je utopija samo *potraga* za zajednicom, *inauguracija* jest kraj svih napora da se pronađe njezin *mogući oblik* – ona je »batina« izjednačavanja svijesti i svijeta.

Na koncu, unatoč gotovo posvemašnjem nedostatku sluha za suvremene ideje ponovnog preosmišljanja teorijskog i filozofijskog polja »političkog« – između ostalog, iskazanog i u tvrdnji o »*Političkom* kao degradiranoj komunikaciji socijabilnosti« – knjiga *Utopija i inauguralni paradoks* ostaje rijetko dragocjenom. Kako zbog njezinih istraživačkih otkrića i postignuća tako i zbog spomenutih mana. Otvaranje prostora utopijskog u današnjem je digitalno-debiliziranom, globalizirano korpo-kapitalističkom svijetu neprocjenjivo. Kako bi rekao Rastko Močnik, »utopija je danas samoobrana duha«. Je li nam još dozvoljeno misliti? Knjiga Gordane Bosanac na najbolji način uvjerava da je to, *barem utopijski*, moguće. Dapače, i jedino što nam preostaje!

Gordana Bosanac, Lino Veljak, Hrvoje Jurić, Marijan Krivak

**Discussion on *Utopia and Inaugural Paradox*,
a Book by Gordana Bosanac**

Summary

These four contributions are adapted talks on Gordana Bosanac's book Utopija i inauguralni paradoks (Utopia and Inaugural Paradox), delivered on the occasion of its presentation.

This presentation took place at the Croatian University Teachers' Club in Zagreb on 24th October 2005.

Key words

Gordana Bosanac, utopia, inauguration, inaugural paradox